
MILENA DRAGIĆEVIĆ

OBRAZOVANJE ANIMATORA KULTURE U FRANCUSKOJ

Istorijat

U skladu sa razvojem kulturne politike Francuske, razvijala se i misao o potrebi školovanja kadra za delatnosti u oblasti kulture. Kako je rastao broj institucija kulture, naročito domova omladine i domova kulture, bilo je neophodno da se počne razmišljati i o popunjavanju tih institucija školovanim kadrom, — kojeg nije bilo, jer se niti jedna institucija ili organizacija, izuzev Saveza domova omladine, nije bavila školovanjem animatora za rad u kulturi. Takođe, bilo je potrebno da se onima koji su se dugogodišnjim radom sami formirali i dokazali kao kulturni pregaoci, omogući da steknu i odgovarajuću diplomu, jer je u francuskom društvu diploma jedan od osnovnih preduslova društvenog rangiranja. Zbog svega toga, već u prvom petogodišnjem planu nakon osnivanja Ministarstva za kulturu — tzv. IV planu,¹⁾ Komisija za kulturni „équipement” preporučuje stvaranje Centra za obrazovanje animatora da bi se „odgovorilo na potrebe izazvane stvaranjem prvih Centara kulturne akcije”.

Ipak, ovakav centar za obrazovanje animatora nije osnovan u ovom periodu, tako da sledeća Komisija za planiranje kulturnog razvoja unosi u V plan²⁾: „U odsustvu Centra za obrazovanje, Komisija preporučuje stvaranje fleksibilnog sistema obrazovanja u kome bi veći deo zauzimali tečajevi u domovima kulture u punom kontaktu i sa stvaraocima i sa publikom.”

¹⁾ IV plan obuhvata period od 1960. do 1965.

²⁾ V plan obuhvata period od 1965. do 1970.

Međutim, potrebe za animatorima u oblasti kulture rastu brže no što je u početku očekivano i VI plan predviđa da broj animatora koji treba školovati godišnje iznosi 5—6 000, da bi 1985. bilo ukupno oko 50 000 animatora u Francuskoj, što bi u tom trenutku moglo predstavljati poželjan i dovoljan broj animatora za normalno odvijanje delatnosti u oblasti kulture.

Ovi predlozi su nažalost u vrlo malom obimu realizovani u praksi. Prvi pokušaj da se na odgovarajući način prizna stručna sprema poslenika u oblasti kulture bio je ozvaničen tek 1964. godine. To je bila Državna diploma savetnika za narodno obrazovanje, tzv. DECEP (Le Diplôme d'Etat de Conseiller d'Education Populaire), koju je izdavao Državni sekretarijat za omladinu i sport.³⁾ U suštini, i ova diploma se odnosi samo na rad u oblasti narodnog obrazovanja, na vanškolsku obrazovnu delatnost i na akcije pri omladinskim udruženjima i pokretima. U to vreme, školovanjem animatora u najširem smislu te reči⁴⁾ bavili su se, pored Saveza domova omladine (koji je organizovao tečajeve isključivo za svoje saradnike) još samo „Ecole pratique de Service Social” (osnovana 1960) i centar za obrazovanje „Amitiés Sociales” (1962). Oba ova centra školovala su animatore za rad u oblasti „društvene akcije”, u koju je naravno uključena, pored drugih, i kulturna akcija. (Misli se na rad u domovima mladih radnika, socijalnim centrima i socijalno-kulturnim centrima, domovima penzionera i sl.)

Takođe, u ovom periodu osniva se i prva institucija za školovanje animatora za rad u turizmu — Škola za animatore slobodnog vremena, 1964. godine.

Na višim školama (Institut Universitaire de Technologie) širom Francuske, od 1968. počinju da se osnivaju katedre — grupe za školovanje animatora u društveno-kulturnim delatnostima. Školovanje traje dve godine i sankcionisano je sa D.U.T. — Diplôme Universitaire de Technologie. To je druga zvanična diploma u ovoj oblasti, no kako je DECEP diploma koja ne sankcioniše ni jedan sistem obrazovanja, već se dodeljuje prema radu i rezultatima rada u ovoj oblasti, pokazalo se kao neophodno ustanovljenje još jedne diplome koja bi se takođe vezivala za praksu, ali koja bi uključivala i nastavu jednog broja teoretskih predmeta (podrazumevalo se da je ta nastava odvojena od Univerziteta). Ministarstvo za omladinu i sport krajem 1968. ustanovljuje radnu grupu koja treba da reformiše postojeći sistem

³⁾ Državni sekretarijat za oml. i sport, kasnije nazvan Ministarstvom.

⁴⁾ Animatori za rad i u društvenim, obrazovnim, kulturnim, sportskim i sl. delatnostima.

polaganja za diplomu „Desep” i predloži novi sistem školovanja i polaganja ispita. Taj novi sistem i diploma CAPASE (Kapaz) ustanovljen je 28. marta 1970.

Te iste godine se na nekoliko univerziteta pri pozorišnim ili pak departmanima za društvene nauke, otvaraju i grupe za školovanje animatora za rad u oblasti kulture. Školovanje traje, kao i na svim drugim grupama, tri godine, a zatim student može da pristupi izradi rada (maîtrise) u četvrtoj godini i kasnije da nastavi poslediplomske studije.

Paralelno, veći broj udruženja i privatnih institucija osniva svoje tečajeve za obrazovanje animatora, u početku za vlastite potrebe i aktivnosti, a kasnije razvijaju svoju obrazovnu delatnost i primaju veći broj zainteresovanih omladinaca no što one same mogu da zaposle, jer ovih poslednjih godina profesija animatora postaje sve privlačnija i sve više tražena.

Koliko je poraslo interesovanje za profesiju animatora jasno pokazuju podaci o broju institucija koje se bave obrazovanjem. Do 1964. bilo je samo tri institucije koje su se bavile obrazovanjem animatora, i to uglavnom za rad u oblasti socijalne politike. Njihov broj se naglo povećava (a istovremeno i njihova orijentacija da specijalizuju animatore bilo za rad u oblasti kulture, narodnog obrazovanja ili turizma), tako da 1966. ima 7 centara, 1971 — dvadeset osam, 1973. ima ih trideset pet; 1975. čak preko pedeset.

Od pedeset institucija koje se u 1975-oj bave obrazovanjem animatora, ima 18 univerziteta i viših škola čiji rad kontroliše Ministarstvo obrazovanja, 5 pripadaju direktno drugim ministarstvima, 25 vode privatne institucije i udruženja čiji cilj nije zarada, a samo su dva privatna centra osnovana u cilju ostvarivanja zarade.

Ovako naglo povećanje broja zainteresovanih institucija i povećanje broja tečajeva koje one organizuju, ima i pozitivnih i negativnih strana. Posebno je važno pitanje sankcionisanja diploma koje kandidati dobijaju po završetku nekog od tih tečajeva. Za sada, jedine priznate diplome su diplome viših škola i fakulteta, kao i diplome „Desep” i „Kapaz”, dok uverenja i potvrde o završenom školovanju koje izdaju ostale institucije nisu zvanično priznati, ali mogu poslužiti kao dokument relevantan za traženje posla (naročito kad se ima u vidu da institucije koje organizuju školovanje imaju i vlastite centre u kojima se kandidati mogu i zaposliti). Takođe, oni koji završe školovanje u kojem od centara koji pripada nekom od ministarstava, mogu biti sigurni da ih čeka odgovarajući posao u državnoj službi, a to

važi i za one koji se školuju u privatnim institucijama koje imaju potpisan sporazum sa nekim od ministarstava.

Prema podacima od 1973. godine, sedam ministarstava nadgleda, kontroliše ili ima svoje sopstvene centre za obrazovanje animatora. Najveći broj animatora školuje se na fakultetima i višim školama (45%), znači u institucijama koje su u nadležnosti Ministarstva za obrazovanje, dok se 55% školuje u centrima ostalih 6 ministarstava:

Ministarstvo obrazovanja	— 45,00%
Ministarstvo za zdravlje	— 21,00%
Ministarstvo za socijalne poslove	— 4,00%
Ministarstvo omladine i sporta	— 23,00%
Ministarstvo za poljoprivredu	— 3,50%
Ministarstvo za turizam	— 3,00%
Ministarstvo za kulturu	— 0,50%
	<hr/>
	100,00%

Zapaža se da je procentualno najmanji broj polaznika nastave u centrima Ministarstva za kulturu. Međutim, treba imati u vidu da se većina onih koji se školuju na univerzitetima i višim školama u stvari pripremaju za rad u kulturi, a to je slučaj i sa onima čije školovanje finansira Ministarstvo za omladinu i sport (u čijem domenu se nalaze domovi „omladine i kulture”), pa onda ta cifra uveliko prelazi 50%.

Zvanično priznate diplome za radnike u oblasti kulture

Kao što je već rečeno, prva zvanična državna diploma za animatore bila je DECEP — „Desep” (ali i ona ne uključuje u svoj tekst pojam animatora, već savetnika za narodno obrazovanje). Ovu diplomu ustanovilo je Ministarstvo za omladinu i sport, jer je pod okriljem ovog Ministarstva najveći broj udruženja i institucija koje se bave i permanentnim obrazovanjem i animacijom u oblasti umetnosti i kulture, pa je u njima zaposlen i veliki broj animatora i „edukatora” (onih koji rade na pitanjima dopunskog ili permanentnog obrazovanja). Stvorivši 1964. godine ovu diplomu, Ministarstvo je želelo da omogući svim „edukatorima” i animatorima da steknu i odgovarajuće zvanje, te da na taj način mogu da napreduju po hijerarhiji državne službe i da dobiju zvanja koja, otud što nisu imali odgovarajuće diplome, do tada nisu ni mogli da dobiju.

Namena ove diplome bila je da izmeri prošlo iskustvo kandidata, bilo profesionalno bilo amatersko, stečenu kvalifikovanost za rad u toj delatnosti i kulturni nivo kandidata. Ispitu su di-

rektno mogli da pristupe samo kandidati sa maturom, dok su ostali morali da polažu dopunske ispite.

Iako je diploma bila u svakom slučaju ista, postojale su dve vrste ispita: prvi je bio za one koji su se bavili organizacijom i upravljanjem (naravno u oblasti kulture), a drugi za one koji su se bavili školovanjem kadrova, tj. narodnim obrazovanjem.

Diploma je trebalo da predstavlja ispit samo-usavršavanja kroz rad, uz nužno praćenje literature kao i rezultata i ostvarenja drugih radnih organizacija koje deluju u domenu umetnosti i kulture. (Kandidat bi dobio listu knjiga koje treba da pročita, a sve drugo — pismeni rad i razgovor, odnosilo se na njegovo lično iskustvo, probleme kojima se bavi u praksi, i ispit treba da bude optimalno prilagođen svakom individualnom slučaju.)

Naravno, ovako zamišljeni, i ispit i diploma trpeli su brojne kritike i već 1968. sastaje se Komisija koja treba da reformiše, tj. da predlog za novi, drugačiji način ispitivanja i dodele diplome. Tako se 1970. ustanovljava „Kapaz” — CAPASE (Certificat d’Aptitude à la Promotion des Activités Socio-Educatives — Potvrda sposobnosti za unapređivanje društveno-obrazovnih delatnosti). Diploma se dobijala posle školovanja i ispita koje organizuje „Kopers” — Regionalna komisija za društveno-obrazovni razvoj, koja se sastoji od predstavnika Ministarstva za omladinu i sport, predstavnika udruženja koja su pod pokroviteljstvom ovog ministarstva i od ličnosti kompetentnih u oblasti društveno-obrazovne animacije. Tokom školovanja (koje traje najviše dve godine), kandidat treba da stekne 25 vrednosnih jedinica⁵⁾, i to:

- 14 koje se odnose na pohađana predavanja,
- 4 se odnose na sopstveno iskustvo u praksi,
- 7 na ispite položene kod Komisije.

Prvih 14 vrednosnih jedinica mogu biti stečene pohađanjem tečajeva koje organizuju razne institucije, koje su sklopile ugovor sa Komisijom, tj. Ministarstvom za omladinu i sport, ili se pak, onima koji su položili prvi deo ispita za raniju diplomu „Desep” priznaje 11 vrednosnih jedinica, dok se diplomiranim studentima odgovarajućih odseka na višim školama priznaje i čitavih 20 vrednosnih jedinica.

⁵⁾ Vrednosna jedinica — termin uveden 1968. u sistem obrazovanja u Francuskoj, još je nedovoljno definisan i shvata se na različite načine: jedna vrednosna jedinica može da odgovara jednom predmetu, ali isto tako jedan predmet može da ima dve vrednosne jedinice, zavisno od značaja i obima predavanja.

Ukoliko kandidat nema diplomu više škole ili položen prvi deo „Desep“-a, on pohađa sledeće tečajeve:

pismeno i usmeno izražavanje; psiho-pedagogija; život grupe; poznavanje sredine u kojoj živimo i delujemo; studija različitih aspekata civilizacije, i upoznavanje sa metodama administracije i upravljanja.

Od sledeće grupe tečajeva kandidat bira samo jedan, zavisno od svojih sklonosti:

drugi oblici umetničkog izražavanja — dramska, ili likovna umetnost; strani jezik; osnovi ekonomije; primena teorije o proučavanju sredine na jedan grad, epohu i sl.; sportske aktivnosti; uređivanje gradskog i seoskog prostora, i nacionalne i internacionalne institucije kulture i umetnosti.

Inače, ispit može polagati svako ko se bilo profesionalno bilo amaterski bavi animatorskim radom u kulturi, čak i ako nema položenu maturu. Smatralo se da nejednakost kulturnog nivoa ne bi smela da bude prepreka, — jednostavno: biće uloženi različiti naponi, zavisno od početnog nivoa.

Svaki kandidat obavezan je da napiše rad o svojim iskustvima u praksi, bolje rečeno o jednoj aktivnosti, akciji, za koju smatra da je bila od većeg značaja. Usmeni deo ispita uglavnom se odnosi na odbranu tog rada, a drugi njegov deo na razgovor o praksi kandidata, na tip institucije ili udruženja u kome radi i sl. Znači, ispiti su individualizovani i saobraženi osobi koja polaže. Samo je jedna vrednosna jedinica, od onih koje treba steći ispitom, ista za sve kandidate. To je jedinica koja se odnosi na proveru opštih znanja kandidata — tzv. opšte kulture. (Provera se vrši testiranjem). U celosti, ispit je zamišljen tako da se kandidat ispituje na „svom sopstvenom terenu“, u oblasti koju on sam najbolje poznaje.

Ovakav proces sticanja diplome trpi danas mnoge kritike od strane samih kandidata, — kao i od predavača — animatora. Najčešće se ističu sledeće slabosti:

što se taj sistem obrazovanja oslanja na samoprocenu sopstvene spremnosti od strane kandidata; što se najveći broj vrednosnih jedinica (14) dodeljuje samo na osnovu prisustva na tečajevima; što oni koji obrazuju, vode tečajeve, nemaju nikakvu mogućnost kontrole, procene ili ocene kandidatovog uspeha i sposobnosti; što članovi Komisije nasuprot, nisu dovoljno informisani ni o samim tečajevima, a kamoli o rezultatima koje su na njima pokazali kandidati.

Dokaz slabosti samog sistema može se videti i u velikom procentu samoeliminacije i eliminacije uopšte. Cifre su zabrinjavajuće, jer do sada, znači za 6 godina, „Kapaz” su uspeli da steknu samo kandidati kojima je već unapred priznat izvestan broj vrednosnih jedinica, tj. oni koji su završili višu školu odgovarajućeg smera ili prvi deo za diplomu „Desep”. Razlog je jednostavan i leži u brojnosti tečajeva koje kandidati moraju da pohađaju. Svi ovi tečajevi odvijaju se u različito vreme, na različitim mestima, te je mnogim kandidatima nemoguće da ih prate, jer bi u tom slučaju bili dugo odsutni sa radnih mesta. Zakon predviđa samo dopust od šest radnih dana godišnje radi usavršavanja — koliko obično traje samo jedan od tečajeva, tako da kandidati moraju da i vreme svojih godišnjih odmora provedu na tečajevima, pa i onda je potrebno nekoliko godina da bi se dobile potvrde o svim završenim tečajevima, na osnovu kojih kandidat stiče pravo na polaganje ispita.

Usled svih tih nedostataka, Ministarstvo za omladinu i sport je donelo zaključak da je potrebno još jedanput izvršiti reformu, i sada su u toku pripreme za stvaranje koncepta za novu diplomu u oblasti društveno-kulturne animacije i narodnog obrazovanja.

OBRAZOVANJE ANIMATORA U VISOKOŠKOLSKIM INSTITUCIJAMA

Ministarstvo za obrazovanje

Obrazovanje animatora na višim školama — (Institut Universitaire de Technologie— I.U.T. — diploma D.U.T.)

Na višim školama u Francuskoj zvanično je ustanovljena diploma animatora društveno-kulturnih delatnosti — 1968. godine, i te godine su otpočela i prva predavanja. (Termin „viša škola” mora se uslovno shvatiti, jer ove institucije sem što traju dve godine ni po čemu nisu slične našim višim školama. U okviru svake od njih nalazi se niz fakulteta i obrazovanje je mnogo više vezano za praksu nego na univerzitetima).

Ovaj pokušaj da se i na univerzitetima omogući školovanje animatora izazvao je veliku bojazan i otpor među ljudima koji su, radeći u praksi i uključivši se u profesionalizam iz amaterskog, neplaćenog rada u kulturi, smatrali da će sada taj trend biti promenjen, te da će amaterski, neplaćeni rad izgubiti svoj smisao i značaj. Međutim, jedan od uslova za sticanje prioriteta za upis na fakultet je upravo rad u oblasti kulture i uglavnom se na osnovu toga vrši izbor kandidata, tako da su se ova strahovanja pokazala neopravdanim.

Već prve godine ogroman broj mladih se upisao na studije i postigao značajne rezultate, što je i razumljivo ako imamo u vidu da je to bio period „revolucije mladih iz 1968” — koja je predstavljala u stvari više „kulturnu” nego socijalnu revoluciju i u kojoj su bili postavljeni zahtevi koji su se upravo odnosili na umetnost, kulturu, slobodu maštanja i izražavanja, zahtevi koje su brojna udruženja i institucije prihvatile (i privatne i državne) i pokušavaju da ih ostvare upravo uz pomoć animatora kulture.⁶

Obrazovanje animatora na višim školama vrši se na odsecima „socijalne karijere” — grupa za društveno-kulturnu animaciju (carrières sociales — option animateurs socio-culturels). Danas već šest viših škola (u Grenoblu, Lilu, Renu, Talansu, Parizu i Turu), organizuje nastavu kako za redovne studente tako i za one koji se školuju uz rad, koji već rade kao animatori u oblasti kulture.

Nastava je organizovana tako da studenti pored predavanja koja pohađaju moraju da obave i praksu u nekoj od institucija kulture, zatim da urade izvestan broj seminarskih radova kojima pokazuju svoju sposobnost sagledavanja savremenih kretanja i u društvu i u kulturi. Prelaz iz prve u drugu godinu dozvoljava se onima čija je prosečna ocena preko 10 (ocene su od 1 do 20). Takođe, taj prosek je uslov i za dobijanje diplome, ali je uz to potrebno imati i potvrdu o obavljenoj praksi, kao i urađene seminarske radove.

Obrazovanje animatora na univerzitetima

Na univerzitetima širom Francuske obrazovanje animatora za rad u oblasti kulture počinje da se izvodi od 1970. godine, i to na različitim fakultetima (prema tome kako je na kom univerzitetu definisana uloga i delatnost animatora, oni se školuju ili na fakultetima dramskih umetnosti, ili na fakultetima društvenih nauka — grupe za pedagogiju, psihologiju, socijalni rad, pa i na fakultetima prirodnih nauka — grupa za turizam). Nastavni plan i program, metode rada, trajanje studija, kao i uslovi za prijem su u toj meri raznoliki da se postavlja pitanje može li se s pravom govoriti o jedinstvenom „univerzitetskom sistemu studija”. Da bi se shvatilo šta se sve podrazumeva pod studijama koje bi pripremale buduće kadrove za rad u kulturi, bilo bi potrebno navesti, fakultet po fakultet, šta svaki od njih pruža i zahteva od studenata. Ipak, može se na-

⁶ L'Imagination prend le pouvoir; Inventer — c'est prendre le pouvoir de l'avenir; to su poznate parole maja 1968, a koje danas oživljavaju jedino kroz delatnost animatora kulture u pojedinim kulturnim centrima.

praviti klasifikacija prema sličnosti nastavnog programa i profilu animatora koji završava studije:

a) Fakulteti na kojima se spremaju kadrovi za rad u oblasti kulture — na filmu, TV, radiju, pozorištima, domovima kulture i omladine itd. U ovom slučaju je grupa za animaciju kulturnog života pri katedri za pozorište, ali se studenti mogu usmeravati i ka filmu ili likovnim umetnostima, ili nekoj drugoj oblasti, jer je predviđen jedan broj predmeta koji kandidat sam bira i na taj način dolazi do svoje specijalizacije.

b) Fakulteti na kojima se spremaju glumci da se bave i animacijom (glumac-animator odigrao je veliku ulogu prilikom decentralizacije pozorišta u Francuskoj, a i dan-danas su oni pokretači brojnih kulturnih manifestacija u provinciji).

c) Fakulteti na kojima se studenti spremaju za animatore kulture u turističkim centrima. Tu se uči o organizaciji kulturnih aktivnosti, ali se posebna pažnja posvećuje turizmu, ekonomiji, geografiji i stranim jezicima, kao i sociologiji slobodnog vremena, psihologiji itd.

d) Postoji i veći broj fakulteta na kojima se školuju animatori (za rad u institucijama permanentnog ili narodnog obrazovanja), na grupama za pedagogiju, dok se na grupama za psihologiju spremaju stručnjaci za animaciju i komunikaciju.

e) Zatim, fakulteti koji spremaju socijalne radnike, ali koji ih istovremeno obrazuju da budu i animatori kulture u socijalnim centrima koji se nalaze u svakoj opštini.

Važno je napomenuti da na većem broju univerziteta postoji predmet „kulturna animacija” koju studenti mogu izabrati u okviru svog slobodnog opredeljenja. Tako jedan istoričar umetnosti, ili sociolog, arhitekta, može da stiče znanja iz ove oblasti i da se tako usmerava u okviru svog osnovnog poziva (— istoričar umetnosti se na ovaj način specijalizuje i za probleme „tržišta umetničkih delima”, njegove organizacije, organizacije sistema za rasprostiranje umetničkih dela itd.; arhitekta može da sagleda i probleme koje nameće urbanizacija koja ne vodi računa o kulturnim potrebama čoveka itd.).

Studije traju tri godine, a zatim se student može opredeliti da radi rad (maîtrise), koji ne mora da bude iz oblasti iz koje je diplomirao, tako da i na taj način dolazi do stvaranja stručnjaka različitih specijalnosti, jer jedan animator može uzeti rad iz sociologije, psihologije, istorije itd. — dovoljno je da nađe temu koja se bar na izvestan način vezuje za njegovu struku, a isto tako jedan sociolog ili psiholog, glumac ili slikar, mogu

uzeti rad iz oblasti kulturne animacije. Ovo može da da veoma dobre rezultate, jer dozvoljava studentu specijalizaciju u željenom smeru, a u toliko je veća i mogućnost da se po završetku studija radi u toj oblasti.

Koliko je nastava na ovim univerzitetima raznovrsna i u kom stepenu obuhvata različite oblasti, vidi se i po naslovima predmeta koji se odnose na oblast animacije kulture: psiho-sociologija animacije; Upravljanje i animacija u turizmu i društveno-kulturnim delatnostima; Teoretsko i praktično uvođenje u umetničku pedagogiju i animaciju u oblasti kulture; Kulturna animacija; Društveno-kulturna animacija; Teorija i praksa društveno-kulturne animacije; Studija institucija u oblasti kulture i obrazovanja i sl. Saznanja koja student stiče prateći odgovarajuće kurseve veoma su različita, više ili manje pogodna i dovoljna za kasnije uključivanje u delatnosti u oblasti kulture. Zbog toga je možda i nužna klauzula koju većina univerziteta postavlja za kandidate koji žele da se upišu: da bi bilo poželjno da imaju odgovarajuću praksu, ako ne u institucijama, a onda bar u kulturno-umetničkim udruženjima. Međutim, univerziteti na kojima postoje posebne grupe za kulturnu animaciju daju studentu mogućnost da pohađanjem nastave velikog broja predmeta koji se odnose na razne aspekte društveno-kulturne animacije steknu odgovarajuća znanja.

U skladu sa novim zakonskim odredbama o permanentnom obrazovanju jedan broj univerziteta organizuje i specijalnu nastavu za polaznike koji ne mogu ili ne žele da prekidaju radni odnos, bilo da su zaposleni u kulturnim institucijama bilo u privrednim i drugim radnim organizacijama na mestu saradnika za kulturu i na sličnim radnim mestima u okviru Komiteta preduzeća. Program i plan studija se ne razlikuju od programa za redovne studente, samo je vreme predavanja drugačije raspoređeno i praksa nije obavezna, dok se seminarski radovi uglavnom odnose na sopstveno iskustvo u realizaciji kulturnih programa i akcija.

Problemi vezani za školovanje animatora na univerzitetima

Pored nesumnjivog značaja samog postojanja grupa za obrazovanje animatora u oblasti kulture (ovakve grupe su veoma retke u svetu i mora se napomenuti da je Francuska jedna od prvih zemalja koja je shvatila nužnost školovanja kadrova za rad u oblasti kulture), sistem univerzitetskog školovanja animatora ipak ima i dosta mana, posebno zato što je nastajao spontano, zavisno od uslova i mogućnosti pojedinih fakulteta.

Prvi nedostatak univerzitetskog obrazovanja animatora je svakako to što su planovi i programi doneti pre nego što je i definisan pojam animatora u kulturnim delatnostima, što znači da nisu doneti na osnovu analize društvenih potreba, već su napravljeni prema trenutnim mogućnostima univerziteta i prema interesovanjima već zaposlenih profesora.

Drugo, program je u velikoj meri podlegao „novinama“, tj. veliki je broj novih naučnih disciplina koje tek počinju da se zasnivaju. Ovo bi svakako bilo veoma dobro i veoma značajno da su paralelno u nastavni program uključeni i predmeti poput filozofije, estetike, psihologije, sociologije, istorije pojedinačnih umetničkih disciplina itd. Međutim, umesto njih, u nastavni program je uvedeno tek ponešto iz ovih naučnih disciplina — tako se ne uči psihologija već grupna dinamika, ne uči se sociologija, pa čak ni sociologija umetnosti već recimo — „tržište umetnosti“ i sl. Tako studenti uče samo ono što bi eventualno mogli da primene u praksi, samo ono što je neophodno potrebno, nisu preopterećeni programom i ostavljeno im je vreme za lično usavršavanje u kome se predviđa da se sami upoznaju recimo za kulturnom istorijom, istorijom onih umetničkih disciplina koje ih interesuju, da proučavaju tokove savremene sociološke misli itd.

Nastavu na univerzitetima vode i teoretičari i praktičari (posebno na višim školama — obavezno je da 1/3 nastavnog osoblja budu oni čiji je rad bio vezan za praktičnu delatnost Ministarstva za omladinu i sport). Takođe — velika pažnja poklanja se i samostalnom i kolektivnom radu studenata. Studenti individualno pripremaju seminarske, (teoretske) radove, dok kolektivno, po grupama, pripremaju ili neku akciju u oblasti kulturne animacije, ili vrše istraživanja na određenom području da bi na osnovu toga predlagali program rada onih kulturnih institucija koje se na njemu nalaze. Na primer — prošle godine na Univerzitetu Pariz—Vensen (1976/77), studenti su radili na:

— Animaciji kvarta Marché D'Aligre (XII arondisman) — priprema programa za kulturno oživljavanje kvarta koji upravo treba da se ruši i potpuno renovira.

— Kulturni život u satelitskim naseljima oko Pariza. — Na osnovu istraživanja koja su obavili u nekoliko novih gradova pariskog regiona podneli su predlog za organizovanje kulturnog života u tim naseljima.

— Kulturni život u „trećem dobu“. — Proučivši literaturu, obišavši staračke domove i institucije koje se bave ovim problemima, studenti su podneli svoj predlog šire društvene akcije, kao i

predlog programa delatnosti Gradskog kulturnog centra koji bi vodio računa i o potrebama najstarijih stanovnika.

Ovakav rad studenata bi bio od još veće koristi da mu prethodi veća teoretska pripremljenost, jer se na taj način pripremaju da kao profesionalci mogu stvaralački da razmišljaju o problemima koje nameće svakodnevni život i da predlažu praktična rešenja koja se mogu realizovati, ne samo da diskutuju o problemima, kritikuju ih i eventualno daju predloge koje je nemoguće realizovati. Tako se studenti još u toku studija uključuju u istraživački i praktični rad, koji profesori nadgledaju i usmeravaju ali u koji nisu neposredno uključeni.

Ipak, osnovni nedostatak univerzitetskog obrazovanja je u nedovoljnom prethodnom teoretskom obrazovanju — studenti odmah počinju da primenjuju pojedine metode naučnog istraživanja, a da u samu naučnu metodologiju nisu upućeni, niti imaju dovoljno sociološko i psihološko obrazovanje da bi pojedine probleme mogli stvarno sagledati u njihovom punom značenju.

Obrazovanje animatora za potrebe Ministarstva za poljoprivredu

Obrazovanje animatora za delatnosti u oblasti kulture, potrebnih institucijama koje su pod nadzorom Ministarstva za poljoprivredu, obavlja se na Poljoprivrednom fakultetu u Dižonu.

Da bi se zainteresovani kandidati upisali na Fakultet, polažu prijemni ispit i ukoliko ga polože sklapaju ugovor sa Ministarstvom za poljoprivredu po kome su obavezni da po završenom školovanju rade u institucijama koje su u nadležnosti ovog Ministarstva, bilo kao animatori bilo kao profesori kulturnog obrazovanja (u srednjim poljoprivrednim školama ili po seoskim domovima kulture).

Pre izlaska na prijemni ispit kandidati su dužni da opišu svoj dosadašnji rad u oblasti kulture, bilo da su bili u stalnom radnom odnosu u nekoj instituciji kulture ili da su bili angažovani u radu nekog kulturno-umetničkog društva kao amateri. Na osnovu njihovog izveštaja Komisija procenjuje sklonosti kandidata za taj poziv i tek onda poziva kandidata na polaganje prijemnog ispita. Na ispitu kandidat treba da pokaže odgovarajuće znanje iz opšte kulture i da napiše esej na zadatu temu u kome će pokazati sposobnost da razmišlja o problemima iz ove oblasti. Treba i napomenuti da se zahteva da kandidati već imaju „lisans”, tj. tri godine studija na nekom od fakulteta.

Samo školovanje traje dve godine i obuhvata: opšte obrazovanje, obrazovanje prema opredeljenju i individualno obrazovanje.

Predmeti opšteg obrazovanja su raspoređeni tokom obe godine studija i obuhvataju pedagoške i sociološke predmete, posebno iz oblasti sociologije sela.

Obrazovanje prema opredeljenju pretpostavlja odlučivanje studenta za jednu od tri grupe predmeta:

- literarno i dramsko obrazovanje,
- foto, filmsko i tv-obrazovanje,
- likovno obrazovanje.

U okviru svake od ovih oblasti studenti izučavaju po nekoliko predmeta i teoretskih i praktičnih, i na taj način se specijalizuju za jednu od ove tri, doduše veoma široko shvaćene, oblasti.

Prvu godinu studija studenti provode uglavnom na Fakultetu, dok se tokom druge godine bave i praktičnim radom, koji se obavlja u nekoj od institucija koje su u nadležnosti Ministarstva za poljoprivredu. Po završetku prakse studenti polažu nekoliko ispita, predviđenih programom, na osnovu kojih se zaključuje o njihovoj spremnosti za rad.

Nakon završenih studija studenti, zavisno od grupe koju su pohađali, stiču zvanja:

- animator u oblasti društveno-kulturnih delatnosti;
- profesor opšte-kulturnog obrazovanja.

Obrazovanje animatora za potrebe Ministarstva za kulturu

Već je bilo reči o tome da su Komisije i za IV i za V plan kulturnog razvoja preporučile osnivanje jednog centra za obrazovanje animatora za potrebe Ministarstva za kulturu. To se ostvarilo tek 1971. godine, kada je „ATAC”, Tehničko udruženje za kulturnu akciju, preuzelo i neke nove delatnosti, među kojima je bila i delatnost obrazovanja animatora za rad u oblasti kulture, i to za institucije koje su u neposrednoj nadležnosti Ministarstva za kulturu (domovi kulture, centri kulturne akcije, pozorišta u unutrašnjosti itd.).

Da bi se do maksimuma povećala dostupnost obrazovanja, eliminisane su mnoge forme selekcije, kao npr. zahtev da se već ima neka školska

sprema. Ipak, kao važan uslov uzima se prethodni rad kandidata u oblasti kulture, njegova iskustva i uspesi u radu, eventualna nadarenost za stvaralački rad ili poznavanje tehnika umetničkog izražavanja (smatrajući to veoma važnim za budući animatorski rad), sposobnosti za međuljudsku komunikaciju itd. Takođe, i godine kandidata su veoma važne, pa prednost imaju kandidati između 20 i 30 godina, jer se smatra da mlađi kandidati nisu još dovoljno zreli i nemaju dovoljno praktičnog iskustva, dok bi se o pet stariji kandidati teže uklopili u grupu i tako bi bila razbijena njena homogenost.

Iako Atak ne garantuje posao, dosadašnja praksa je pokazala da ima više slobodnih radnih mesta nego onih koji završe tečaj, i do sada se svaki kandidat zaposlio u nekoj od institucija kulture.

Kandidati koji polože prijemni ispit pohađaju tečaj čije je trajanje sada određeno na 15 meseci. Prvi tri meseca predstavljaju takozvani probni period, dok su poslednja tri meseci uže specijalizacije, kada kandidati rade u institucijama u kojima će naći eventualno zaposlenje, baš na tim poslovima za koje žele da se specijalizuju.

Ciklus obrazovanja podrazumeva i šest meseci rada u jednoj instituciji kulturne akcije ili pozorišne decentralizacije, kako u provinciji tako i u pariskom regionu. Ovoj praksi prethode, a i slede seminari i predavanja koji se održavaju na različitim mestima, što znači da polaznici tečaja mogu biti svih 15 meseci udaljeni od svog mesta boravka.

Po završetku tečaja ne dobija se nikakva diploma, ali je sam tečaj ozvaničen od strane Ministarstva za rad kao „tečaj profesionalnog usavršavanja drugog nivoa”, pa u skladu sa zakonom polaznici tečaja stiču pravo na nadoknadu (jer odlaskom na tečaj napuštaju svoje radno mesto i gube dohodak).

Prvih šest meseci, dok su kandidati na praksi u nekoj instituciji, akcenat se stavlja na informisanje, lično usavršavanje, inicijativu. Animatoru-polazniku tečaja pomažu direktor institucije i njegovi saradnici. U toku tog perioda animator-stažista može da traži da prisustvuje kongresima, ili da pohađa tečajeve na kojima bi mogao da se usavršava ili specijalizira.

Zatim se kandidat upućuje da pohađa niz obaveznih tečajeve, da bi poslednja tri meseca proveo u instituciji koju odabere između onih koje trenutno nude radno mesto, u zavisnosti od svojih interesovanja i od profila animatora koji te institucije traže.

Uglavnom se tokom tečaja insistira na kolektivnom praktičnom radu, na tome da se kandidatu omogući da radi na isti način kako će raditi i po završetku tečaja.

Uloga rukovodilaca tečajeva (*formateur* — ne znači predavač, već onaj koji stvara, formira buduće animatore), nikako se ne svodi na one koji prenose znanja, već su to ljudi koji pomažu polaznicima tečaja da donesu zaključke o određenim pojavama, da postavljaju pitanja, da reše određene praktične probleme, da ih usmere i u teoretskim i u praktičnim istraživanjima. Ipak, pozivaju se i predavači sa strane, povremeni, koji — bilo da održe nekoliko predavanja ili ceo ciklus — omogućuju polaznicima tečajeva da steknu solidnije teoretsko znanje kao i da nauče određene tehnike umetničkog izražavanja, zavisno od svojih sposobnosti i sklonosti.

Obrazovanje animatora za potrebe Ministarstva za omladinu i sport

Ministarstvo za omladinu i sport ima u svojoj nadležnosti veliki broj domova omladine i kulture. To su institucije čiji je cilj da omoguće mladima da se stvaralački izražavaju, da organizuju debate, predavanja i tečajeve koji bi mogli biti interesantni i za radničku kao i za studentsku i školsku omladinu. Rad ovih institucija bazira se na dobrovoljnom radu samih omladinaca, ali neophodno je da postoji manji broj lica u stalnom radnom odnosu — animatora. Zbog toga Ministarstvo za omladinu i sport organizuje, u saradnji sa brojnim institucijama, tečajeve na kojima se školuju animatori veoma različitog profila. Koliko mnogo animatora je potrebno za domove omladine može se videti i iz podatka da u jednom departmanu u regionu Pariza ima 30 domova omladine, a samo jedan dom kulture. U nekim drugim departmanima još je i veći broj domova omladine u odnosu na domove kulture, pa je zato i logično što se Ministarstvo za omladinu i sport mnogo više bavi školovanjem animatora od Ministarstva za kulturu.

Najveći broj tečajeva organizuju dve institucije koje direktno pripadaju Ministarstvu za omladinu i sport: Nacionalni institut za narodno obrazovanje i Javni centar za obrazovanje direktora društveno-obrazovnih institucija. Kandidati koji su zainteresovani za pohađanje tečajeva dobijaju i nadoknadu ukoliko su već zaposleni, a od institucije u kojoj rade dobijaju neplaćeno odsustvo. Jedini uslov za prijem je da su se kandidati određeni broj godina (2—3) već bavili animatorskim radom u kulturi, a ukoliko su radili kao amateri, onda se zahteva nešto duža praktična delatnost (3—5 godina); zatim, moraju da

imaju najmanje 25 godina, i naravno, da polože prijemni ispit. Školovanje traje godinu dana, a mogućnosti zaposlenja posle završenog tečaja su velike, iako se same institucije ne obavezuju da će obezbediti posao svakom ko završi tečaj.

Tečajevi su organizovani tako da kandidat sluša određeni broj predavanja i polaže ispite iz tih oblasti, ali ima i obaveznu praksu u nekoj od institucija Ministarstva za omladinu i sport.

Takođe, Savez domova omladine Francuske i sam organizuje tečajeve, ali uglavnom za one koji već rade amaterski, dobrovoljno, u domovima omladine. Njima se posle završenog tečaja omogućuje da nastave da rade u domovima omladine, ali sada već kao profesionalni animatori. Ovaj princip doškolovavanja onih koji su već pokazali veliki interes za animatorski rad u kulturi radeći besplatno, jedan je od osnovnih principa na kome se bazira sistem obrazovanja animatora i oštro se kritikuju pokušaji da se na tečajeve primaju i oni kojima takvo iskustvo nedostaje.

Privatne institucije koje se bave školovanjem animatora

Ovih institucija je veliki broj (32) i radi lakšeg sagledavanja njihovog rada možemo ih podeliti u dve grupe:

- institucije koje se bave školovanjem animatora da bi zadovoljile svoje potrebe za tim kadrom (njihova primarna delatnost je organizacija kulturnih delatnosti)
- one koje se bave samo školovanjem animatora i to u cilju postizanja zarade.

Ove prve institucije se prema primarnoj delatnosti koju obavljaju svrstavaju u nekoliko grupa:

- institucije koje se bave narodnim i permanentnim obrazovanjem (éducation populaire et permanente)
- institucije koje se bave organizovanjem tečajeve za upoznavanje ljudi sa tehnikama umetničkog izražavanja (sviranje na nekom od instrumenata, grafika, slikanje, fotografija, film itd.).
- institucije koje se bave organizovanjem kulturnog života u jednom regionu ili gradu
- turističke organizacije.

Da bi imale i odgovarajući kadar, ove institucije organizuju i kurseve za obrazovanje animatora, koji, u najvećem broju slučajeva, ostaju da rade u organizaciji koja ih je školovala, ali i ne moraju. Tečajevi traju od nekoliko meseci do

nekoliko godina; uglavnom se baziraju na praktičnom radu kandidata, a naravno, organizuju se i predavanja da bi polaznici dobili bar minimum teoretskog obrazovanja. Neke od ovih institucija imaju i potpisane sporazume sa kojim od ministarstava, naročito sa Ministarstvom za omladinu i sport i Ministarstvom za rad, pa obrazuju i kandidate za potrebe domova omladine ili pak one koji u okviru mogućnosti koje pruža zakon o permanentnom obrazovanju žele da se usavrše u oblasti kulturne animacije (posebno ako se u svojoj radnoj organizaciji bave organizovanjem kulturnog života).

Mnogi od tečajeva koje organizuju ove privatne institucije su oni čije se pohađanje priznaje kao vrednosna jedinica za diplomu „Kapaz”, što znači da su te institucije sklopile sporazum sa Komisijom Ministarstva za omladinu i sport za dodeljivanje diplome „Kapaz”.

Za sada u Francuskoj postoje samo dva privatna centra za obrazovanje animatora kojima je cilj zarada; tu kandidati sami plaćaju svoje školovanje. Inače, sam sistem prijemnih ispita, organizacije tečajeva, ne razlikuje se mnogo od sistema u ostalim institucijama. Školovanje traje od jedne do tri godine i posle položenih ispita dobija se i diploma o završenoj školi, ali ona nije zvanično priznata kao diploma. No, i takva diploma može mnogo da znači pri dobijanju zaposlenja, jer se diploma privatnih škola uvek u Francuskoj dosta cenila. A i same škole se trude da već u toku školovanja nađu za svoje kandidate instituciju u kojoj će obavljati praksu, pa eventualno se tu i zaposliti nakon završenog školovanja. Taj način je dobar i za studenta i za organizaciju koja ga prima na praksu, jer se već tada može da sagleda da li je student zainteresovan za tu vrstu delatnosti, da li dobro radi, a i student može da oceni da li mu odgovaraju uslovi za rad koje ta organizacija pruža, pa već u toku prakse može da zamoli školu, ukoliko nije zadovoljan, da pokuša da mu pronađe drugu radnu organizaciju u kojoj bi nastavio da obavlja praksu.

ZAKLJUČAK

Broj institucija koje se bave obrazovanjem animatora nesumnjivo svedoči o interesu koji je prisutan u francuskom društvu da se stvore odgovarajući kadrovi za rad u kulturi. Ovaj interes se izražava i kroz brigu ministarstava za osnivanje sve novih i novih formi obrazovanja i odgovarajućih diploma. Takođe, i sami univerziteti osnivaju katedre za organizaciju i animaciju kulturnog života, na kojima su već do danas odbranjene mnoge magistarske i doktorske teze

o ključnim problemima organizacije kulturnog života danas u Francuskoj i svetu.

Postojanje različitih formi obrazovanja animatora pruža mogućnost mnogima koji nemaju školsku spremu da se usavršavaju, da dobiju neku od diploma i da nađu odgovarajući posao, naravno, pod uslovom da su se bavili, bilo profesionalno bilo dobrovoljno, radom u kulturnim institucijama ili udruženjima.

Takođe, ova raznovrsnost formi obrazovanja daje i mogućnost da kandidati izaberu sebi najinteresantniju, onu koja najviše odgovara njihovim sklonostima, mogućnostima i interesovanjima. Sama činjenica da tečajevi traju od nekoliko meseci do nekoliko godina, pokazuje da su mogućnosti za školovanje vrlo velike, ali istovremeno ukazuje i na opasnost od nedovoljnog obrazovanja. Međutim, mora se imati u vidu da od trajanja i obima tečaja zavisi i zvanje koje će animator dobiti — ukoliko su to tečajevi koji traju do jedne godine, i na kojima se stiču samo praktična znanja (kako animirati i voditi jedan kino-klub, ili pak likovnu sekciju doma omladine i sl.), kandidati dobijaju zvanje specijaliste-animatora za određenu oblast. Ukoliko je to pak univerzitetska nastava, ili tečaj koji traje dve do tri godine, kandidat će steći zvanje animatora kulturnih delatnosti i biće spreman da radi u bilo kojoj od institucija kulture — na različitim poslovima koji se kreću od organizacije rada celokupne institucije pa do zadataka vezanih za animaciju filmskih večeri, dečjeg ili omladinskog kluba itd.

Polaznici tečajeva koji traju do godine dana, obično ne stiču dovoljno teoretsko znanje, i samo od ličnih sposobnosti će zavisiti uspešnost obavljanja posla. Studenti fakulteta, kao i polaznici tečajeva koji traju preko godine dana, stiču solidno teoretsko obrazovanje, ali provode i jedan deo studija na praksi u nekoj instituciji kulture, te su tako svestranije pripremljeni za budući rad.

Postojanje izborne nastave na fakultetima, pruža studentima svih grupa mogućnost specijalizacije u željenom smeru. Tako se studenti arhitekture, sociologije ili etnologije, mogu opredeliti da slušaju i predmet „organizacija i animacija kulturnog života” te se na taj način obrazuju različite vrste stručnjaka veoma potrebnih današnjem društvu (etnolog koji animira rad muzeja organizujući pored ustaljenih izložbi i druge manifestacije; arhitekta koji se specijalizovao za projektovanje zgrada namenjenih kulturnim delatnostima itd.). Takođe, animatori kulture mogu slušati i predmete koji su na programu drugih grupa, te se tako specijalizovati za rad u nekoj od kulturnih delatnosti, na različitim poslovima:

u oblasti filma, TV, pozorišta, ili, ako su proučavali sociologiju i psihologiju, za rad u gradovima i opštinama kao organizatori kulturnih delatnosti uopšte. Može se navesti niz primera, jer je broj mogućih specijalizacija ogroman.

Potrebno je da istaknemo pojavu, koja bar za sada prolazi relativno nezapaženo u francuskom društvu, da je Ministarstvo za poljoprivredu osetilo potrebu da ustanovi u svojim srednjim školama novi predmet — kulturno obrazovanje, i da je organizovalo školovanje za nastavnike tog predmeta (koji moraju da završe neki fakultet pre nego pristupe ovom dvogodišnjem dodatnom nastavnom ciklusu). Zašto je baš srednjim poljoprivrednim školama potrebna nastava ovog predmeta? U selima, agronomi su, pored učitelja, jedini intelektualci. Zbog toga ih treba obrazovati i osposobiti da mogu da vode i kulturnu akciju. Tako, pored profesora kulturnog obrazovanja, svaka poljoprivredna škola ima i animatora kulturnih delatnosti — koji, baveći se organizacijom kulturnog života učenika, navodi učenike da se i sami zainteresuju za takav rad, a profesor kulturnog obrazovanja je tu da bi pružio neophodna teorijska znanja. Tako se pojam kulture u ovim školama više ne vezuje samo za književnost i likovnu umetnost, već je nastava organizovana tako da se učenici upoznaju sa pozorišnom i filmskom umetnošću, značajem sredstava masovne komunikacije itd., što je sve mnogo bliže ljudima na selu koji najčešće nisu nikad ni bili u muzeju ili biblioteci, ali poseduju radio i TV prijemnik. Ovo je jedan značajan pokušaj reforme obrazovanja koji nije našao odjeka, što je i razumljivo, u tradicionalnom, konzervativnom francuskom školstvu.

Da zaključimo — obrazovanje animatora kakvo postoji u Francuskoj je jedinstveno u svetu. Stvarajući veliki broj stručnjaka za rad u oblasti kulture, ono umnogome doprinosi raznolikosti i dinamici kulturnog života. Nastalo je kao posledica određene kulturne politike, ali su uskoro ovi novoobrazovani stručnjaci postali zagovornici nove, još osmišljenije i demokratskije kulturne politike.

LITERATURA

1. Formation d'animateurs — Les Cahiers de l'animation, n° 4, 1973.
2. Les centres de formation d'animateurs professionnels en France, Secrétariat d'Etat à la Culture, mars 1975.
3. Culture, Information, Loisirs — Ministère de l'Education Nationale, groupes d'études des for-

mations supérieures — rapports d'orientation, juin, 1972; la Documentation Française.

4. Formation d'animateurs — stages — 1976. (Calendrier des stages 1976). Direction de la Jeunesse et des Activités Socio-éducatives.

5. ATAC — Formation des animateurs.

Supplément à Atac-Informations, n° 74, février 1976.

6. Circulaire n° 70—479 du 29. Octobre 1970, Secrétariat d'Etat auprès du Premier Ministre chargé de la Jeunesse, des Sports et des Loisirs.

7. Documentation de C.E.M.E.A.

8. Documentation d'Institut d'Education Permanente Léo Lagrange.

9. Documentation de C.R.E.A.R. — I.N.F.A.C.

10. Documentation de Ministère de l'Agriculture:

— C.A.P.E.C. — Modalités d'organisation du Certificat d'Aptitude au Professorat d'Education Culturelle (J.O. 13. Juin 1969);

— Modalités d'organisation du Certificat d'aptitude pédagogique à l'animation socio-culturelle (J.O. 13. Juin 1969);

— Statut des personnels d'éducation socio-culturelle des établissements d'enseignement relevant du Ministère de l'Agriculture;

— Circulaire EAPS/SE/C n° 2092 du 9. Novembre 1970;

— Formation des animateurs socio-culturels et des professeurs d'éducation culturelle du Ministère de l'Agriculture, INPSA;

— Sujets proposés aux différentes épreuves des concours de recrutement d'élèves-professeurs d'éducation culturelle et d'élèves-animateurs socio-culturels;

— Note sur les concours de recrutement des élèves-professeurs d'éducation culturelle et des élèves-animateurs socio-culturels;

— Note d'information (pour sa préparation aux concours...);

— L'enseignement technique agricole — 1976.

11. Programme et plan des études à l'Université Parit I et VIII.